

*kṛṣṇām niyānam hārayaḥ suparṇā
apó vásānā dívam út patanti |
tá āvavṛtran sádanād ṛtāsya
ād íd gḥṛténa pṛthiví ví udyate ||*

(Dírghatamasz, RV, i, 164, 47.)

A fordítást Dorottya emlékének ajánlom (K. G.).

A FORDÍTÓK ELŐSZAVA

Nagy örömünkre szolgál, hogy végre átnyújthatjuk a magyar olvasókörzetségnek a nyugati filozófiai hagyomány talán legmélyebb (és feltétlenül az egyik legösszetettebb) metafizikai szövegét. Az eredeti alkotás három – egymástól lényegesen eltérő – kiadásban is megjelent, és mi a munkánk során mindhárom kiadásra támaszkodtunk. A. N. Whitehead, *Process and Reality*, The Macmillan Co., New York, 1929 (a jegyzetekben 'M'); Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1929 (a jegyzetekben 'C'); Corrected Edition by D. R. Griffin and D. W. Sherburne, The Free Press, New York, 1978 (ha külön nem jelezzük, a jegyzetekben mindig erre utalunk).

A fordítás során folyamatosan meggyőződhattünk arról, hogy a whiteheadi séma van olyan erős, hogy jórészt tartalmazza önmaga interpretációját is (ami természetesen nem azt jelenti, hogy megértése ne kívánna teljes odaadást és maximális intellektuális erőfeszítést), ezért úgy véljük a leghelyesebb, ha értelmezésével kapcsolatban nem bocsájtkozunk e helyütt semmiféle magyarázkodásba, ami a terjedelmi korlátok miatt amúgy is csak túlegyszerűsített lehetne, hanem hagyjuk, hogy a visszateremtett szövegünkön keresztül Whitehead maga nyilatkozzon meg.

Ugyanakkor szeretnénk ezúton is megköszönni a Vanderbilt University, a Center for Process Studies, az Országos Tudományos Kutatási Alap és A Tan Kapuja Buddhista Főiskola támogatását. Kutatómunkánk egyik legfontosabb célja az volt, hogy ha csekély mértékben is, de hozzájáruljunk a magyar filozófiai nyelv megújulásához. Reméljük az idő igazolni fogja erőfeszítéseinket.

A filozófus (és a költő) legfontosabb eszköze a nyelv. Whitehead hihetetlen erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy megtalálja azokat a nyelvi kifejezésformákat, amelyek segítségével a kozmoszról alkotott vízióját a lehető legadekvátabb módon öntheti nyelvi formába. Ez a küzdelme az esetek döntő többségében sikerrel járt, ennek megfelelően munkánkhoz a legnagyobb segítséget maga Alfred North Whitehead nyújtotta nekünk, és ezért a legnagyobb hálával és köszönettel is neki tartozunk.

ELŐSZÓ

Jelen előadások a filozófiai gondolkodás Descartes-tól Hume-ig terjedő szakaszához térnek vissza. A filozófiai sémát, amelynek kifejtésére e gondolkodók törekedtek, a 'szerveződés filozófiájá'-nak nevezzük. Még nem tettek közzé olyan rendszert, amely védelme érdekében ne idézhetne valamilyen explicit kijelentést e filozófusok valamelyikétől, vagy a nyugati gondolkodás megalapítójától, Platóntól illetve Arisztotelésztől. A szerveződés filozófiája azonban csak az elemeket kívánja hangsúlyozni e mesterek írásaiban, amelyeket a későbbi rendszerezők mellőztek. John Locke az a szerző, aki *Értekezésében*,¹ különösen annak utolsó könyveiben, a szerveződés filozófiájának főbb gondolataira a legteljesebben ráért.

Előadásaim öt részre oszlanak. Az első részben a módszert fejtem ki, illetve összefoglalásszerűen megadom azoknak az eszméknek a sémáját, amelyek segítségével megalkotandó a kozmológia.

A második részben arra törekszem, hogy e sémát a civilizált gondolkodás összetett szövedékét alkotó eszmék és problémák értelmezésére alkalmas rendszerként mutassam be. E vizsgálódás nélkül az I. rész összefoglaló megállapításai gyakorlatilag érthetetlenek. Így a II. rész amellett, hogy érvelésbeli használatukon keresztül értelmet ad a séma verbális kifejezéseinek, a séma erejét is megmutatja azáltal, hogy tapasztalásunk különféle elemeit konzisztens kapcsolatba állítja egymással. Annak érdekében, hogy a természetes módon felmerülő filozófiai problémákkal összefüggésben az emberi tapasztalás ésszerűen teljes képét kapjuk, a XVII. és XVIII. századi filozófusok és tudósok csoportjával foglalkoztam, különös tekintettel Descartes-ra, Newtonra, Locke-ra, Hume-ra és Kantra. E szerzők mindegyike egyoldalú a tapasztalás megalapozásának bemutatásában, együttesen azonban olyan általános képet adnak, amely döntően meghatározza az utánuk következő filozófia fejlődését. A vizsgálódást azal a várakozással kezdtem, hogy annak kifejtésével leszek elfoglalva, mi-

¹Lásd John Locke: *Értekezés az emberi értelemről I-II*. IV. könyv, VI. fejezet, 11. szakasz. A Locke-idézeteket Dienes Valéria fordításának felhasználásával készítettük (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, II. kötet, 201-203. old.).

ben térek el ezektől a filozófusoktól. Egzakt kijelentéseik óvatos vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a szerveződés filozófiája mindent összevetve a gondolkodás Kant előtti módjához tér vissza. E filozófusokat az általuk örökölt kifejezőmódokban rejlő inkonzisztens előfeltevések zavarták meg. S azzal, hogy ők vagy utódaik arra törekedtek, hogy szigorúan szisztematikusak legyenek, az a tendencia alakult ki, hogy éppen azokat az elemeket hagyták el gondolkodásukból, amelyekre a szerveződés filozófiája alapozza magát. Arra törekedtem, hogy rámutassak a megegyezés és a véleménykülönbség pontos helyeire.

A második részben a modern gondolkodással kapcsolatos vizsgálódásokat a részletek óvatos mellőzésével a fizika és a biológia legáltalánosabb fogalmaira korlátoztam. Egy teljes kozmológiának többek között éppen arra kell törekednie, hogy eszmék olyan rendszerét alkossa meg, amely az esztétika, az erkölcs és a vallás érdeklődési körét kapcsolatba hozza a világról alkotott azon fogalmainkkal, amelyek eredete a természettudományban van.

A harmadik és negyedik részben a kozmológiai sémát fejtem ki saját kategoriális kifejezései segítségével, anélkül azonban, hogy különösebben figyelnék más gondolati rendszerekre. Van például a II. részben egy fejezet az 'extenzív kontinuum'-ról, amely nagyrészt Descartes és Newton fogalmait vizsgálja, összehasonlítva azzal a móddal, ahogyan az organikus filozófiának a világ e sajátosságát interpretálnia kell. A IV. részben viszont ezt a kérdést annak a részletes módszernek a kifejlesztése szempontjából vizsgálom, amellyel a szerveződés filozófiája e probléma elméletét megalapozza. Szeretném, ha mindenki számára világos lenne, hogy jelen előadások témája nem az egyes hagyományos gondolatrendszerekben jelentőségre szert tett különböző hagyományos filozófiai problémák elkülönített vizsgálata. Előadásaim célja az, hogy a kozmológiai eszmék tömörített sémáját adjam, értelmüket a tapasztalás különféle témáival való ütköztetés révén kibontsam, s végül, hogy kidolgozzam egy adekvát kozmológia részleteit, amelynek segítségével az összes részleges téma megtalálja kapcsolódását a többihez. Így a tárgyalás egysége a séma értelem és relevancia szerinti fokozatos kifejlődésében, és nem a részleges témák egymásra következő tárgyalásában keresendő. Az idő, a tér, az észlelés és az okság elmélete például újra és újra visszatér, ahogyan a kozmológia kifejlődése előrehalad. E témák minden egyes ilyen visszatéréskor új fényt vetnek a sémára, vagy valamilyen új megvilágítást nyernek. Amennyiben a vállalkozás eléri célját, végül nem maradhat magyarázatra váró probléma a tér-időt, az ismeretelméletet, vagy az okságot illetően. A sémának ki kell fejlesztenie mindazokat a generikus fogalmakat, amelyek a dolgok bármilyen lehetséges egymással való összekapcsolódásának a kifejezésére adekvátak.

A gondolkodás kortárs iskolái közül elkötelezettségem az angol és az amerikai realisták irányában nyilvánvaló. E tekintetben különösen T. P. Nunn professzort szeretném megemlíteni a Londoni Egyetemről. Meglá-

tásai, melyekkel a mai realizmus bizonyos tanaira a *Proceedings of the Aristotelian Society*-ben ráérezett, úgy tűnik, nem eléggé ismertek.

Sokkal tartozom továbbá Bergsonnak, William Jamesnek, illetve John Dewey-nek. Gondjaim egyike éppen az volt, hogy gondolkodási típusukat megszabadítsam az anti-intellektualizmus vádjától, mellyel helyesen vagy helytelenül illették. Végül, bár a munka nagy részében végig éles véleménykülönbség van köztem és Bradley között, mindennek ellenére a végeredményt illetően mégsem különbözünk annyira. Különösen sokkal tartozom az *Értekezés az igazságról és a valóságról* című munkájában a tapasztalás természetéről szóló fejezetnek. Elkötelezettsége az 'érzés' mellett összhangban áll az én következtetéseimmel. Ez az egész metafizikai alapállás az 'értelmetlen'² valóság' doktrínájának implicit visszautasítása.

Az ötödik rész annak a végső értelmezésével foglalkozik, ahogyan a kozmológiai problémát végül is fel kell fognunk. Megválaszolja a kérdést: Mire megy ki ez az egész? Ebben a részben a közeledés Bradley-hez nyilvánvaló. Valóban, ha e kozmológiát sikeresnek ítéljük, akkor ezen a ponton természetesen merül fel a kérdés, hogy a benne rejlő gondolkodási típus vajon nem az abszolút idealizmus bizonyos fő tételeinek realista alapra történő transzformációja-e.

Jelen előadások a legkönnyebben úgy válnak érthetővé, ha figyelembe vesszük azt a most következő listát, amely felsorolja a gondolkodás azon uralkodó szokásait, amelyeket a filozófiára kifejtett hatásuk miatt elutasítok:

- (i) Bizalmatlanság a spekulatív filozófiával szemben.
- (ii) Bizalom a nyelvben mint a proposíciók adekvát kifejezésében.
- (iii) A filozófiai gondolkodásnak az a módja, amely maga után vonja a képesség-pszichológiát, és következik is abból.
- (iv) A szubjektum–predikátum kifejezésforma.
- (v) Az észlelés szenzualista doktrínája.
- (vi) Az értelmetlen valóság doktrínája.
- (vii) Az objektív világ mint tisztán szubjektív tapasztalásból származó teoretikus konstrukció kanti elmélete.
- (viii) Önkényes dedukciók az *ex absurdo* érvelésekben.
- (ix) A meggyőződés, hogy a logikai inkonzisztenciák néhány korábbi hibán kívül bármi mást is jelezhetnek.

Azzal, hogy e kilenc mítoszból illetve téves eljárásból néhányat vagy mindet kész elfogadni, a legtöbb XIX. századi filozófia megfosztja magát attól, hogy releváns legyen a mindennapi élet szokásos makacs tényeire nézve.

Jelen előadások pozitív tanítása az 'aktuális létezők' létesülésével, létevel és összefüggőségével foglalkozik. Az 'aktuális létező' *res vera* e ki-

²A szerző által használt 'vacuous' kifejezés jelentéstartalma: üres, kifejezéstelen, jelentés nélküli, ostoba, értelmetlen, céltalan, érzéketlen.

fejezés descartes-i értelmében;³ ez a descartes-i 'szubsztancia' és nem az arisztotelészi 'elsődleges szubsztancia'. Descartes azonban metafizikai elméletében fenntartotta a 'minőség' kategóriájának az 'összefüggőség' kategóriája feletti arisztotelészi dominanciáját. Jelen előadásokban az 'összefüggőség' dominál a 'minőség' felett. Minden összefüggőség az aktualitások összefüggőségén alapul, az ilyen összefüggőség pedig teljes egészében a halott élő általi kisajátítására vonatkozik, vagyis az 'objektív halhatatlanság'-ra, mely által az, ami a saját élő azonnalóságától megfosztott, a létesülés más élő azonnalóságaiban válik valóságos összetevővé. E tanítás azt mondja ki, hogy a világ teremtő előrehaladása azon dolgok létesülése, pusztulása és objektív halhatatlansága, amelyek együttesen a *makacs tényt* alkotják.

A filozófia történetében két olyan kozmológia jelent meg, amely különböző időszakokban az európai gondolkodást meghatározta, Platón *Timaiosza*, valamint az a XVII. századi kozmológia, amelynek fő szerzői Galilei, Descartes, Newton és Locke voltak. Hasonló vállalkozással kísérletezve bölcs dolog azt a vezérfonalat követni, hogy az igazi megoldás talán a két korábbi séma egyesítése lehet, természetesen az önkonzisztencia és a tudás előrehaladása által megkövetelt módosításokkal. A jelen előadásokban kifejtett kozmológiát a filozófiai hagyomány pozitív értékébe vett bizalom alapján alkottam meg. A siker egyik próbája az adekvát jelleg, ami a tapasztalás változatosságának eszmék egyetlen sémáján belüli megértését illeti. A törekvést, hogy eleget tegyek e feltételnek, illusztrálja a II. rész III., VII. és X. fejezetének (amelyek egyenként 'A természet rendje', 'A szubjektivista alapelv' és a 'Folyamat' címet viselik) összehasonlítása a III. rész V. fejezetével ('A tapasztalás magasabb fázisai'), a IV. rész V. fejezetével ('Mérés') és az V. rész II. fejezetével ('Isten és a Világ'). E fejezetekről fel kell ismernünk, hogy az I. rész második fejezetében vázolt ideák egyetlen sémájának szabályszerű folyományai.

Jelen előadásokban többévi elmélkedés anyagát igyekeztem összesűriteni. Eredményeim közzétételében négy mély benyomás uralta elmémet. Először, az elkülönítetten kezelt kérdések történeti és filozófiai kritikájának mozgalma, mely az elmúlt két évszázadot teljes egészében meghatározta, elvégezte feladatát, és immár arra van szükség, hogy a konstruktív gondolkodás még kitartóbb erőfeszítése lépjen a helyébe. Másodsor, a filozófiai konstrukció igazi módszere abból áll, hogy megalkotjuk az eszmék egy sémáját, a legjobb, amire képesek vagyunk, majd a séma segítségével rendíthetetlenül végigjárjuk a tapasztalás interpretációjának útját. Harmadsor, minden konstruktív gondolkodást a tudomány érdek-

³E gondolati elem megértését Descartes-nál a sorbonne-i Gilson professzornak köszönhetem. Úgy gondolom, ő volt az első, aki hangsúlyozta ennek jelentőségét; de természetesen nem felelős azért, ahogyan e fogalmat jelen előadásokban használom.

lódési körébe tartozó különféle speciális témákról valamilyen hasonló, fel nem ismert, de a képzelet vezetését nem kevésbé befolyásoló séma határoz meg. A filozófia jelentősége abban a kitartó erőfeszítésében rejlik, hogy az ilyen sémákat explicitté, és ezáltal a kritikára és a fejlődésre alkalmassá tegye.

Már csak egy utolsó megjegyzés maradt hátra, mégpedig annak beismerése, milyen felszínesek, gyengék és tökéletlenek erőfeszítéseink, hogy megszólaltassuk a dolgok természetében rejlő mélységet. A filozófiai vizsgálódásban a kijelentés véglegességét érintő dogmatikus bizonyosság a legbiztosabb jele az ostobaságnak.

Előadásaimnak a jelen könyv terjedelmére való bővítése nagymértékben azoknak a kritikus nehézségeknek köszönhető, amelyeket harvardi hallgatóim vetettek fel. Ugyanakkor e munka soha nem készült volna el feleségem állandó bátorítása és tanácsai nélkül.

Harvard University
1929. január

A. N. W.